

П173816

1928

N11

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1998

Поезії: І. Ю. Кулик, М. Доленго,
Леонід Чернов, Іван Багряний, Аль-
фред Нойес

Проза: Леонід Скрипник — *Іван
Петрови́ч і Феліс*. Паоло Йашвілі —
Кольорові бульки. Раїса Азарх —
Народження. П'єса: Я. Мамон-
тов — *Княжна Вікторія*

Статті: М. Доленго — *Нотатки
про О. Копиленка*. Ф. Вайскопф —
*Стан молодого німецького пись-
менства*. М. Степняк — *Про істо-
рію повісти „Boa Constrictor“*.
А. Сеїд-Заде — *Боденштедт чи
Мірза-Шафі*. М. Мотузка — *Про
„українську демократію“*. В. Аве-
рин — *50 років життя — 32 роки
революційної боротьби Г. І. Пет-
ровського*. Проф. М. Лозинський —
*Вдесятиріччя галицької револю-
ції*. В. Поліщук — *Великий невиди-
мий*. К. Ванченко — *Спогади укра-
їнського лицедія*. Є. Холостенко —
*II років радянської архітек-
тури*. Є. Кузьмин — *О. Мурашко*.

№ 11

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Приймається передплату на 1929 рік на великий громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

Редагують: В. Затонський (головн. редактор), Азарх Раїса, В. Коряк, І. Кулик, М. Куліш, С. Пилипенко, М. Скрипник, П. Тичина, А. Хвиля, В. Юринець

Журнал виходить за найближчою участю: І. Айзенштока, Б. Антоненка - Давидовича, акад. Д. Багалія, М. Бажана, О. Білецького, О. Бургардта, Ю. Будяка, Д. Бузька, К. Буровія, О. Влизька, С. Вітика, В. Вражливого, В. Гадзінського, О. Гермайзе, А. Головка, М. Горбаня, М. Грінченка, Г. Гринька, О. Громова, В. Десняка, І. Дніпровського, М. Доленга, О. Донченка, О. Досвітнього, О. Дорошкевича, М. Драй-Хмари, К. Дубняка, Ю. Дубовика, Г. Епіка, Г. Єрофієва, Н. Забіли, Д. Загула, М. Зерова, П. Іванова, М. Івченка, М. Ірчана, М. Йогансена, Л. Кагановича, Я. Качури, Б. Коваленка, Г. Коляди, П. Козицького, Г. Коцюби, Г. Коваленка - Коломацького, О. Копиленка, Г. Косинки, С. Кравцова, О. Лана, Ів. Ле, А. Лейтеса, А. Любченка, Я. Мамонтова, М. Майського, Ю. Меженка, О. Мізерницького, І. Микитенка, В. Мисика, А. Музички, Т. Осьмачки, А. Панова, П. Панча, Г. Петровського, В. Підмогильного, Л. Піонтек, Є. Плужника, М. Плевако, В. Поліщука, Я. Полфіорова, М. Попова, М. Полоза, А. Річицького, М. Рильського, Н. Романович - Ткаченкової, Я. Савченка, І. Сенченка, М. Семенка, О. Синявського, М. Слабченка, Т. Слабченка, О. Слісаренка, В. Сосюра, Т. Степового, М. Сулими, Д. Тася, М. Терещенка, І. Ткачука, акад. Тутковського, П. Усенка, Д. Фельдмана, П. Филиповича, М. Філянського, Г. Хоткевича, П. Христюка, І. Цітовича, В. Чаплі, М. Чернявського, Л. Чернова, В. Чубаря, Ф. Шаковицького, А. Шамрая, І. Шевченка, Г. Шкурупія, А. Шмигельського, В. Яблуненка, М. Яворського, акад. Д. Яворницького, Б. Якубського, Ю. Яновського, В. Ярошенка та ин.

Редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Вірші, не прийняті до друку, не зберігаються, і з приводу їх редакція не листується. Рукописи мусять бути надруковані на машинці й на одній сторінці аркуша.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“ № 12 (грудень 1928 р.)

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО :

В. Сосюра: Поезії. Володимир Кузьміч: На крилах — оповідання. Мик. Терещенко: Монолог Гамлета — поезії. Андрій Чайковський: Ні разу не вдарив — оповідання. А. Турчинська: Осінь над Сяном — поезії. Ф. Малицький: Десята скиба — поезії. С. Голованівський: Поезія зросту. Хаїм Гільдін: На кривавім шляху. С. Єсенін Пугачов — переклад О. Байкаря. Ада Негрі: Дитя поїтря — переклад М. Хмарки. Григорій Слободянський: Подорож до наддунайської столиці.

ЛІТЕРАТУРНО - КРИТИЧНИЙ ВІДДІЛ:

І. Айзеншток: До соціології українських повістей Квітчиних. Л. Воронич: Творча путь Цішки Гартного. Л. Юровська: Автобіографічні повісті П. Куліша.

НАУКОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО - ЕКОНОМІЧНИЙ ВІДДІЛ:

Г. Карпенко: Місце М. М. Покровського в історіографії. Гнат Стеллецький: Глазеляда й Саломон Рейнах.

МИСТЕЦЬКИЙ ВІДДІЛ:

П. Рулін: МХАТ за кордоном. Я. Полфіоров: Ф. Шуберт. Євген Кузьмин: О. Мурашко

ХРОНИКА.

БІБЛІОГРАФІЯ.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 11

(68)

~~38~~

№ 18409

ЛИСТОПАД

1928

59

22

218671

ЗМІСТ

	Стор.
І. Ю. Кулик.— Чорна епопея	5
Леонід Скрипник.— Іван Петрович і Феліс	7
М. Доленго.— Зелене тло	32
Я. Мамонтов.— Княжна Вікторія	37
Леонід Чернов (Малошийченко).— Дикунка в автомобілі	75
Паоло Йашвілі.— Кольорові бульки	78
Іван Багрянний.— Біля дніпрових порогів	87
Альфред Нойес.— Прийди до Кю як бузок цвіте	89
Раїса Азарх.— Народження	90
М. Доленго.— Нотатки про О. Копиленка	122
Ф. Вайскопф.— Стан молодого німецького письменства	130
М. Степняк.— Про історію Франкової повісті „Boa Constrictor“	135
А. А. Сеїд-Заде.— Боденштедт чи Мірза-Шафі	151
М. Мотузка.— Про „українську демократію“	158
В. Аверин.— 50 років життя — 32 роки революційної боротьби Г. І. Петровського	167
Проф. М. Лозинський.— В десятиріччя галицької революції	180
В. Поліщук.— Великий невидимий	192
К. Ванченко.— Спогади українського лицедія	211
Є. Холостенко.— 11 років радянської архітектури	231
Є. Кузьмин.— Олександр Мурашко	240
Хроніка	254
Бібліографія	271
Серед книжних новин	296

1013

І. Ю. КУЛИК

ЧОРНА ЕПОПЕЯ

(ФРАГМЕНТИ)

БАЛАДА ПРО КАТА

О, кате, кате, кате!
Не затай пелі ти!
Ще я не всі надії стратив,—
Мій зір — бентежний соглядатай —
Батька он там запримітив,
— Татечку, визволи сина!
Ще ж я так мало жив!
Тату, не дай загинути,
— Поможи!

Не визволить батько. Не допоможе. Батька Ку - Клуks - Клан спалив. Кісточками його обсмаленими вітер видзвонює. Ну й реготал ся ж, коли розтопилися його уші, потекли задимленими краплями густими сургучними по скронях, по лицах, потворним харкотинням шкварчали на рудому суглинястому ґрунті Південної Кароліни. Батька Ку - Клуks - Клан... Повісять білі Самбо.

О, кате, кате, кате,
Не затай пелі ти!
Ще я не всі надії стратив,
Мій зір — бентежний соглядатай —
Матір он там запримітив.
— Матінко, зглянься на сина!
Чим тебе прогнівив я? Коли?
Я ж твоя безпорадна дитина:
— Визволи!

Не зглянеться мати. Не визволить. Сонце люте. Сонце хитре в Луїзіані. В сонця тоненькі - тонесенькі голки - голочки. Просвердлюють жили, просвердлюють кістки, просвердлюють мозок. І точать кров по краплиночці, точать силу по крихотці. В бавовні тоненькі - тонесенькі волоконця. В'їдливо до носа, горлянки, очей Душать, сліплять. А в нагаї терте скло — тоненькі - тонесенькі скалочки. Од них терпне й роздирається шкура. Загнали білі Самбову матір на бавовняній плантації. Повісять білі Самбо.

О, кате, кате, кате,
Не затай пелі ти!
Ще я не всі надії стратив,
Мій зір — бентежний соглядатай —
Брата он там запримітив.

— Братіку, дужий мій брате!
Невже мені гинути тут?
Видери з павзурів ката,—
— Рятуй!

Не видере брат. Не врятує. Мільйони братів у Самбо. Мільйони пісчинок в пустелі — у Великій Пустелі Могавській. Завихрить їх вітер у смерчі шаленому (— Горе безумним, що стали на путі!). Вітер спаде — і порохом-пилом під ноги покійно стеляться піщинки. Цементу, цементу, піщинки — у камні, у скелі! Повільно рие кріт. Повільно росте скеля. І крові треба, крові, щоб піщинки — у камні, у скелі! Самбової треба крові. Повісять білі Самбо.

О, кате, кате, кате!
Не затягай петлі ти!
Ще я не всі надії стратив,
Мій зір — бентежний соглядатай —
Милу он там запримітив.
— Моя наречена, люба!
Виблагай юне життя!
Не буде бо після згуби —
Вороття!

Не виблагає мила. Не випросить. Згубили наречену Самбову. Кам'яніло Самбове серце, заволожувались морською водою — солоною, гарячою — Самбові очі. Голосила на березі Самбова пісня:

„Ой, ламай же, Неллі Грей, рученьки натружені,
Бо не будемо вже ми та удвох одружені;
Ой, виплакай, Неллі Грей, оченька з роспуки,
Бо вже не побачиш ти берегів Кентуккі;
Ой, поблекнуть, Неллі Грей, устенька погожії,
Бо везуть тебе од мене звідси аж до Джорджії“...

Наречена... Тепер вона повією труїть бульвари Гарлема. Згубили білі Самбову наречену. Повісять білі Самбо.

Ой, кате, кате, кате!
Затягай же петлю на горлянци!
За одним лиш мені сумувати:
Що зарізать я встиг не багато
Й — недопита горілка у шклянці...

Лантухом важким сіпнулося й загойдалося в повітрі. Самбове тіло. Хряскнуло в ший. Ноги в корчах — останньою чечіткою. Ніколи ще так одчайдушно не танцював Самбо. Не всякому така весела смерть судилася, ой, не всякому...

ЛЕОНІД СКРИПНИК

ІВАН ПЕТРОВИЧ І ФЕЛІС

(УРИВОК З РОМАНУ: „ЕПІЗОДИ З ЖИТТЯ ЧУДНОЇ ЛЮДИНИ“)

Улюблену кішечку вдови камер-юнкера графа Езельсберга, кавалерчої дами Явдохи Карловни, уродженої фон - Зааль, — звали Сюсею.

У кавалерчої дами Явдохи Карловни, графині Езельсберг, було в середньому не менш за п'ятнадцять кішечок, з яких одна завжди посідала місце фаворитки. Кішечки мали наймення ніжні, французькі: Фіфі, Зізі, Мімі, Нініш, Бляншет і т. д. Фаворитку ж завжди звали Сюсею, яке ім'я, очевидно, було для Явдохи Карловни матеріалізовано в звуках квінт-есенцією ніжності.

Кавалерча дама Явдоха Карловна, вроджена фон - Зааль, все своє життя світилася ясным сяйвом великої ніжності, що хронічно переливалася через край навіть її місткого серця.

Упокоєний в бозі в наслідок апоплексичного удару, що застав його в найбожественніший мент єднання з божественною Блянш (не кішечкою), незабутній чоловік Явдохи Карловни, Фридрих Іванович, за життя свого будиши добре зазнайомлений із зайвою ніжністю своєї дружини, кваліфікував цю її властивість виразами негідними для друку, що в його аристократичних вустах пояснювались тільки властивим йому бурхливим темпераментом. Проте й цим, власне кажучи, виправдати Фридриха Івановича важко, бо самою смертю своєю він довів, що заборгованим своїй дружині він не лишався.

Чесно й сповна сплачуючи Явдосі Карловні, граф Езельсберг, як це виявилось швидко по його блаженній смерті, дотримувався трохи інших метод що до решти своїх кредиторів. В наслідок цього викрилось, що його молодій вдові — їй ледве минуло сорок п'ять років — неможливо надалі лишатися в Петербурзі, бо продовжувати життя достойним чином немає можливості.

З відчаєм у своєму життєрадісному серці Явдоха Карловна, чарівна графиня Eudoxie згадала про випадково забутий Фридрихом Івановичем невеличкий будинок з флігелем, що прийшовся їй від якоїсь тітки у третіх, і що містився в глухій провінції — в Києві. Це був єдиний вихід. Явдоха Карловна зібрала речі (кішечок тоді ще не було), переїхала до Києва і почала життя домовласниці-провінціялки.

Точність вимагає зазначити, що будинок цей, власне кажучи, належав не Явдосі Карловні, а небозі тої самої тітки у третіх, круглій сироті, яку звали Феліцитатою, а скорочено — Феліс. Графині Езельсберг Феліс приходилася якоюсь онукою в четвертих, але, зв'язуючи на складність родства й нетактовність слів „онука“ і особливо „бабуна“, — графиня прозивалася просто тьотью — „ma tante“.

Феліс попала під опіку графині Езельсберг підлітком восьми років. Вона була тиха, задумлива й м'ягка дитина.

Живучи з раннього дитинства в сугубо-аристократичному оточенні, під доглядом виховательки-англічанки, схожої на засушений

у гербарії чортополох, Феліс звикла вважати демонстрування на людях своїх внутрішніх переживань в такій же мірі непристойним, як і демонстрування голого тіла.

Життя її у Явдохи Карловни швидко дозволило їй зробити деякі істотні поправки в цьому переконанні.

Вперше приводом до цих змін була сама Явдоха Карловна, яку Феліс, завігши якимось несподівано в якійсь хатній справі до її будуару, побачила за якоюсь грою з одним з постійних одвідувачів їх дому. Гри цієї Феліс тоді не зрозуміла, але переконалась, що категорична заборона демонструвати тіло инколи має винятки.

Ще серйозніші поправки вніс у світогляд Феліс її дядя Фридрих Іванович. Виявляючи весь час велику ласкавість до дівчинки, він легко завоював її палку відданість. Ласки вона не знала зовсім і тому всяку ласку могла сприймати тільки, як ласку.

Його ясновельможність граф Езельсберг, визначений великим апетитом до життя, не проминув примітити в чарівній Феліс ще не куштовану відміну цього ж різнобарвного життя. Володіючи дуже великим життєвим досвідом, його ясновельможність легко урахував жадобу до ласки Феліс і невинну нерозбірливість її що до характеру виявлень цієї ласки. Отже йому нічого не варт було примусити Феліс приймати від нього саме ті ласки, якими він сам мав бажання її ошасливити.

І Феліс приймала їх і, будучи нащадком довгої низки поколінь, що культивували своє тіло для вишуканих і достатніх любовних вправ, Феліс приймала ласки дяді Фридриха з задоволенням, що зростало раз-у-раз.

Зазнавши до десяти років свого життя всі таємниці кохання, в якому таким знавцем був її дядя і вихователь, Феліс також переконалась, що заборона демонстрування хоч би деяких з таємних людських емоцій також не обов'язкова за надійно замкненими дверима.

Зрозуміло, що ці замкнені двері, так само, як і цнотливі зодяги, не були, на її думку, покровами соромливости, що мали ховати од чужого зору щось ганебне, але просто були поступкою прийнятим у суспільстві звичаям. Цей погляд Феліс я підкреслюю тому, що він у майбутньому відіграв значну роль в житті її й Івана Петровича.

По переселенні його ясновельможности в селища праведних, Феліс пережила щире почуття втрати,—у всякому разі її сльози були щирішими за обережні з косметичних міркувань ридання евітшної вдови, Явдохи Карловни

Явдоха Карловна, переїхавши до Києва, в міру сил і коштів, влаштувала своє світське й особисте життя порівняно пристойно. Вона мала належну їй, кавалерчій дамі, повагу й увагу з боку суспільства, а перші роки не лишалась також і без дорогої її серцю інтимної уваги з боку різних молодих людей, на яких впливали її розкішні в своїй дозрілості жіночі чари.

Можливо, Явдоха Карловна, що лишилася вільною жінкою, трохи надто використовувала свою свободу, можливо, роки відігравали свою роль,—але щасливий період її самотнього життя був короткий. Років під п'ятдесят майже не можливо стало затримати біля себе легко-важких юнаків, нездатних цінувати всієї розкоши її багатодосвідченого кохання.

Лишок ніжності, що не вмщувався навіть у її місткому серці, примусив Явдоху Карловну вживати матеріальних засобів посилення своєї принадливости. Невдячні й нерозумні юнаки почали одержувати дарунки, коштовність яких доводилося збільшувати раз-у-раз.

Урахувавши, що молодь її кола стає їй не по коштах, Явдоха Карловна вперше за своє довге життя звернула увагу на плебеїв, серед яких можна було знайти бажаних благодійників по ціні більш сходній.

Однак і ці видатки стали швидко не під силу. Будинок було закладено й перезакладено, проценти по закладних забирали майже весь прибуток, становище погіршувалось день-у-день. Її ясновельможність спробувала вжити героїчних зусиль над самою собою і скоротити видатки. Щоб полегшити тягар стриманості, її ясновельможність завела собі кілька кішечок. Кішечки певною мірою задовольняли високі поривання її ніжного інтелекта, а одна з кішечок, що пройшла спеціальну школу, була призначена задовольняти почасти й бурхливіші прагнення зів'ялого, але все ще просякненого духом вічної юности розкішного тіла Явдохи Карловни.

Звичайно, все це були тільки сурогати, гідні викликати лише шире співчуття. Її ясновельможність відчувала в собі це співчуття до своєї особи в досконалому ступені і швидко її бадьорий розум знайшов ще один вихід: вона взяла до себе на виховання з виховального будинку хлопчика років чотирнадцяти.

Хлопчак був надзвичайно талановитий, і Явдоха Карловна була щаслива цілий рік. Це був останній рік її безхмарного щастя. Одного разу Явдоха Карловна викрила, що її хлопчик вживає свої таланти і по відношенню до Феліс. Ображена перш за все, як жінка, її ясновельможність надавала ляпасів Феліс, кинула тремтливим голосом декілька драматичних докорів своєму вихованцю, вгекла до спальні, схопила свою Сюсю і зайшлася сльозами, щирість яких цього разу не викликала жодних сумнівів.

Почуття її до зрадливого коханця по цім випадкові виросло за законом збільшення для нас цінності не тільки втраченого, але й того, можливість втрати чого стає очевидною.

Кавалерча дама, графіня Езельсберг перетворилась на щиросердо закохану самовіддану рабу свого п'ятнадцятирічного володаря. Володар наказав купити собі чоботи „бутилками“ замість дорогих штиблет, що були в нього. Потім вивчився палити цигарки й шикарно плювати ї, врешті, почав тягати на базар усе, за що можна було вторгувати кілька карбованців, потрібних йому, щоб підтримати авторитет серед знайомих парубчаків, що невідомо звідки з'явилися в скорий час.

Феліс, що нічого не мала против скромного хлопчика, яким вихованець був раніш, припинила тепер усяку близькість з ним, бо грубість викликала в ній щирю огидливості. Одного разу, увечері, коли хлопець з'явився додому п'яний з декількома п'яними ж товаришами і виявив цілком відвертий намір потішити товаришів задоволенням за її, Феліс, допомогою, вона — сумирна й лагідна дівчина — дала йому ляпаса в присутності всього товариства.

Після цієї образи хлопчак тієї ж ночі, загрожуючи її ясновельможності кухонним ножем, почав вимагати реабілітації. Її ясновельможність приволочила до себе напіводягнену Феліс, вимагаючи покірності. Її ясновельможність була зовсім обурена опором своєї завжди покірної небоги, але подолати цього опору не змогла. Феліс утекла знову до себе й замкнулась, а вихованець, примирившись з фактом і сплунувши призириливо з приводу благальної пози своєї виховательки, діловито зібрав у вузол усі портативні коштовності, що залишилися ще в хаті і, не глянувши навіть на напівзомлілу свою коханку, зник назавжди з її дому і з її життя.

Графіня була глибоко стурбована й кілька днів посилено молилася, жаліючись богів на несправедливість долі й випрошуючи в нього нових милостей.

Нові милості й після цього, звичайно, час від часу посилялися їй, але вони коштували все дорожче, а грошей ставало все менше.

Її ясновельможність відчувала, що самі справжні злидні все ближче підступають до неї. Плоть її ставала день-у-день немичнішою, але дух лишався ще надто бадьорий, щоб задовольнятися навіть з п'ятнадцяти кішечок. На довершення нещастя її Сюся, та сама, що я згадував про неї на початку, захворіла й потребувала курячого бульйону й свіжих вершків.

Графіня вперто молилася, вимолюючи спасіння. І нарешті її молитви дійшли.

Кость Степанович Потєєв, видатний судовий урядовець і ще видатніший мужчина, що був колись жагучим красуном і переможцем багатьох, значно більше навіть впертих серць, ніж серце Явдохи Карловни, переїхав на посаду до міста Києва й наніс візиту колишній чарівній Eudoxie.

Чарівній Eudoxie було вже п'ятдесят сім років, бувшому красуневі — шістдесят. Красунь був лисий, товстий і хворів на астму, але по старому. вийшовши з під рук перукаря, синьочорними були його вуса, по старому він, як справжній лев, старанно голівся і пудрився.

Чарівна Eudoxie почастивала старого друга чаєм. Під час цієї процедури старий друг відзначив декілька фактів: убогі меблі, різноманітні чашечки, лсжечки фраже, чай, що тхнув віниччям, і — чудесна молода постать шістнадцятирічної Феліс і її вишукане обличчя, що, здавалося, зійшло з полотен прерафаелітів.

Залишившись вдвох з чарівною Eudoxie, старий друг з сердечною розмови легко пересвідчився, що його колишня подруга лишилась такою ж жадібною до благ життя, як і він сам, і що вона, позбавлена їх, провадить свої дні, висихаючи від жорстокої самотности.

Взявши на увагу всі ці факти, Кость Степанович на другий день прийшов з цукерками й квітками і дуже просто запропонував її ясновельможності передати йому опіку над її небогою за певну, досить пристойну, винагороду.

Швидко визначивши за цифрою винагороди можливий еквівалент життєвих радостей, що чекали на неї, пригадавши особливо курячий бульйон і свіжі вершки для хворої Сюсі, графіня подякувала богів і вдячно оповила свого друга обіймами, цілком невинними.

Її ясновельможності вдалося без великих труднощів прийти до переконання в надзвичайній шляхетності своєї поведінки відносно Феліс, яка була безприданницею і тому не могла й мріяти про розкішніше положення, ніж положення „petite amie“ такого заможного й поважного пана.

Що ж до самої Феліс, то життя її в домі її ясновельможности було так позбавлене всяких радощів і так рясніло всякою мерзотою, що вона ладна була піти куди завгодно й на яких завгодно умовах.

Угода сталася.

Її ясновельможність отримала досить даних, щоб дякувати милосердному небові цілком щиро. Феліс отримала чарівну окрему кімнату, купу туалетів і білизни і п'ятдесят карбованців на місяць „на шпильки“. Добродій Потєєв отримав „petite amie“, що поєднувала в собі безпосередність і невинність шістнадцятирічної дівчини з досвідченістю, що рекомендувала її, як гідну вихованку небіжчика графа Езельсберга.

Її ясновельможність була щаслива, оскільки може бути щасливий смертний. Рози її щастя, звичайно, не були позбавлені цілком зрозумілих, на такі випадки, шипів. Але це — закон існування.

Добродій Потеев був щасливий, оскільки щасливий може бути смертний. Шипами на його radoшах була непоборна огида до його особи з боку Феліс. Цієї огиди вона не могла инколи приховати, не зважаючи на всю свою вихованість.

Феліс? — Феліс найбільше щаслива була тим, що її коханцю було шістдесят років і тому, якими б молодими не були його почуття, тривалість їх виявів була обмежена...

У Феліс було багато вільного часу. Феліс переодягалася по десять разів на день, ходила гуляти — завжди самотня, бо для знайомих свого кола вона вмерла, — багато й без вибору читала й сумувала без кінця.

Сумувала невимовним цівочим сумом, що не має пояснень, боліла душею, що не розуміла свого покалічення, сумувала тілом, що не усвідомлювало свого забруднення...

Випадково в трамваї вона познайомилася з гарним юнаком підлітком і скоро голод її досвідченого тіла звів їх.

Юнака звали Федором Сукіним — прізвище хоч і немилозвучне, але дуже поважне в місті, батько Сукін був великим підрядником і лічився в мільйонах.

Син Сукін вихований був аристократично й тримався з товаришами погордливо, вважаючи, що йому, сину мільйонера, вчитися в такій плебейській установі, як реальна школа, куди його віддав батько, бажаючи зробити з сина інженера, — не личить.

Федір Сукін був на клас молодший за Івана Петровича. Безсилий подолати науку, він потребував репетитора і директор порадив Сукіну-батькові взяти Івана Петровича.

Івана Петровича пригнітила розкіш помешкання, колосальне утримання — двадцять п'ять карбованців на місяць — і дивовижний блідожовтий чай, що ним що-дня частували його під час лекції у Сукіна.

Проте він дуже швидко зробив оцінку свого учня і зневажав його зі всією щирістю, на що учень відповідав цілковитою взаємністю...

... З кожним написаним рядком я переконуюсь все більше, яке складне завдання я взяв на себе, зважившись написати історію життя однієї людини. Людські життя так тісно переплітаються між собою в своїх шляхах і ці сплетіння підлягають таким складним і непередбаченим випадковостям, що відокремити нитку життя однієї людини з цього неймовірно заплутаного клубка абсолютно неможливо. Неминуче доводиться зачіпати й витягувати більшою чи меншою мірою і інші нитки і деякі з них доводиться обривати.

Іван Петрович ніколи не знав ні графа Езельсберга, ні її ясновельможности його удови, ні Костя Степановича пана Потеева, ані кішечки Сюсі. Але всі вони визначили життя Феліс, а її життя, хоч і на короткий час, але дуже тісно переплелось з долею Івана Петровича й залишило на душі його глибокий слід, що не зник ніколи. Кішечка Сюся також була одною з причин, що обумовила таким чином великі події в житті Івана Петровича, і тому й вона мусить увійти в його історію. І кожен з нас, коли придивитися уважно, може чимало знайти отаких кішечок Сюсь, йому відомих, а ще більше з них — лишаються невідомими...

Іван Петрович, блискуче закінчивши цього року свою реальну школу, потрапив на літо в родину дідичів, в маєток, як репетитор

двох оболтусів, — гімназиста років вісімнадцяти й гімназистки років шістнадцяти. Івану Петровичу було сімнадцять років, але на вигляд він здавався молодшим, і це примушувало його потай страждати й компенсувати цю уявлену молодість особливою солідністю поведінки.

Оболтус-гімназистка кокетувала з Іваном Петровичем і зовні подобалась йому, але непереможна огидливість, яку викликала в ньому її глупота, нищила будь-яку можливість будь-якої близькості. Іван Петрович був сухий, холодний, діловитий — і учениця швидко його зненавиділа.

Оболтус-гімназист, безнадійно безсилий в царині наук, де господарем себе відчував Іван Петрович, був зате хорошим фахівцем в справах, узаконених звичаями розваг молодих поміщицьких синків. Простодушно побоюючись Івана Петровича, дорослий юнак не раз домагався спокусити цими розвагами свого вчителя. Спроби ці не мали наслідків, не зважаючи на старанну підготовку, тому, що Іван Петрович, залишаючись на самоті з сільською спокусницею, кожного разу ніяковів, замикався в собі, соромився своїх бажань, що инколи мимохіть прокидалися в ньому, йому неприємна була примітивна активність підготовленої спокусниці і кожного разу він — більш — менш швидко, але обов'язково — тікав.

По таких випадках його напосідала чудна мішанина відчуттів: огидливість, сором, збудження, що прокидалося від спогадів про подорожі пригоди, задоволення з власної витривалості й мимовільний жаль за невикористаними можливостями, що його він не міг приховати від себе.

Крім того, цілком зрозуміло, що такі експерименти лишили слід на всій психіці Івана Петровича, загостривши й конкретніше визначивши ті невиразні поривання до незнаного кохання, на які так багаті ці роки життя людини.

До того, як їхати до Москви, де Іван Петрович вирішив учитися надалі, він на декілька день заїхав до Києва.

Того часу улюбленим місцем прогулянок середньшкільної молоді був Миколаївський сад проти університету. Серед саду на високому гранитовому цоколі стояла двохсажнева бронзова фігура Миколи І, одягненого в довгополий мундир. Фігура була показна й монументальна. Права рука фігури була засунута під борт мундира, а ліва вільно бовталась.

Внизу біля пам'ятника на круглій площадці що-вечора стояв завжди той самий городовик на прізвище Карюк.

Він на небагато був нижчий за Миколу І і одягнений був у довгополу шинелю. Права рука городовика була засунута під борт шинелі, а ліва не бовталась вільно, а завжди лежала на шаблюці, не дозволяючи бовтатись і їй. Вуса в городовика були значно ефектніші за Миколіни. Пухнаті й руді вони не потребували допомоги підвусників і вільно та пишно виходили по обидва боки далеко за межі фізіономії, на ґрунті якої зростали.

Того часу поліція великих міст старанно європеїзувалася. Основою європеїзації була „ввічливість із публікою“, що її суворо навчало захисників громадського спокою відповідне начальство.

Городовик Карюк, займаючи таку відповідальну публичну посаду, також був досконалим європеїзований.

Головним його заданням було слідкувати за „неприсутністю в саду учнів середньошкільних установ по восьмій годині по півдні“. Учні, прогулюючись, звичайно, з дамами, вважали за свій обов'язок

бути хоробрими і не тільки не робили спроб заховатися у більш темній алеї, але навпаки, демонстративно прогулювались головною алеєю, що-разу повз городовика Карюка.

Карюк мав прекрасну зорову пам'ять. Перше попередження гімназисту, чи реалісту, що продовжували розгулювати, він робив мовчки—правим оком і відповідним вусом.

Коли винний не звертав уваги й проходив удруге,—Карюк підходив до нього, ляскав обережно по плечі й казав:

— Просю ж вас, уходьте сюдова...

Коли ж і цього разу хоробрий не слухався і знову потрапляв Карюкові на очі, той закипав стриманою люттю, монументальними кроками наближався до нього й заявляв голосно, з гнівним докором:

— Ну вежливо ж вас просю — уходь сюдова ік чортовій матері...

Карюк не тільки знав з обличчя декілька сот учнів, але він також слідкував за тим, коли вони кінчають навчальний курс і негайно приносив свої щирі й шанобливі поздоровлення майбутнім студентам. Одержавши „на чай“, він привітно говорив, підморгуючи оком і вусом:

— Ну, тепер прогулюйтесь...

Якби Карюк був тюремником, він напевне вітав би так само звільнених з-під догляду...

Коли Іван Петрович увечері зайшов до Миколаївського саду, Карюк відразу його пізнав, дружньо привітав і сказав „прогулюйтесь“. Цим безперечно він зробив приємність Івану Петровичу, для якого, як і для всіх, городовик Карюк був постійним пугалом.

Ввічливо вклонившись Карюкові у відповідь на його козирання, Іван Петрович повернув, щоб йти далі й напнувся лицем до лица на Федора Сукіна. Хоч зустріч і не була приємністю а ні одному з них, але колишні колеги привіталися досить щиро.

Поздоровкавшись, Іван Петрович хотів уже залишити Сукіна, але в цей мент помітив, що Сукін не сам.

Іван Петрович глянув на Феліс, на півслові обірвав розмову і прикипів до місця. Добре вихований хлопець, Федір Сукін познайомив їх. Іван Петрович стиснув вузьку, слабку руку Феліс і відчув, як до серця йому підступає незнана ще хвиля ніжності. Веселе й вільне поводження Феліс аж ніяк не могло дати приводів відчувати жаль до неї і тому дивніше за все, що в ніжності, яка захопила Івана Петровича, цілком очевидно була велика частка саме жалю й співчуття.

Іван Петрович мовчав, а Сукін і Феліс жваво й весело балакали. Розмова була нерозумна, але Сукін говорив Феліс „ти“ й поводився з нею фамільярно. Іван Петрович внутрішньо хмурився і несвідомо заздрих цій нездарі—своєму учневі. Потім Іван Петрович зловив себе на цьому, невластивому йому, почутті, обурився на себе й замовчав ще впертіше.

Справа підсувалася до восьмої. Сукін одержав уже перше й друге попередження. А Іван Петрович в ці моменти переживав, стоячи поруч, непозбавлені приємності почуття вільної людини.

Не бажаючи одержати знаменитого „ввічливого“ припрошення, Сукін вирішив піти й простяг руку Івану Петровичу. Іван Петрович трохи розгубився, пам'ятаючи, що належить прощатися раніш із дамою, зробив вигляд, що не помітив нетактовності Сукіна й схилився перед Феліс.

Тоді Феліс, здивувавши обох юнаків, заявила, що їй ще неохота йти і вона сподівається, що Іван Петрович згодиться бути її кавалером ще якийсь час.

Сукін перший отямився від здивування, вирішивши, що Феліс хоче побавитися з його мовчазного й серйозного вчителя. Правда, вони вмовлялись, що він піде до Феліс, бо сьогодні вона була вільна від Костя Степановича... але чого ви хочете од жінки? — Сукін по-молодецькому випростався, ввічливо розпростився з Іваном Петровичем, фамільярно чмокнув руку Феліс і пішов, посвистуючи...

І знову передо мною труднощі, здолати які майже неможливо, коли ти не поет. Якими словами передати всю значність порожньої беззмістовної балаканини, що її продовжувала Феліс і після того, як пішов Сукін? Як я можу примусити вас відчутти, що коли, хвилини через десять, балаканина ця припинилася і вони почали розмову про його подорож до Москви й про майбутнє навчання, — цей факт обома був сприйнятий, як великий крок до зближення і потай у обох викликав світлу й велику радість. Кохання в своєму народженні має властивість в будь-які слова, в будь-які вчинки вкладати цілком своєрідний зміст, що не має ні найменшої залежності від прямого, загальновживаного змісту цих слів і вчинків.

Тому цитувати розмову закоханих, якщо вони дійсно закохані, немає жодної рації. Оповідати ж про те, що вложено в цю розмову, про сприйняте обома значіння її — невдячне завдання. Воно бралось багатьома, і кожен, хто хоч раз на житті кохав, може ствердити, що розв'язати це завдання ще нікому не пощастило.

Не пошастить на цьому й мені. Навмисне роблю спробу.

Феліс питає — яка форма в тій навчальній установі, де має вчитися Іван Петрович. Іван Петрович сповіщає: синьо-зелене сукно, чорний оксамитовий комір, сині канти і золоті гудзики й нараменники.

Феліс вигукує:

— Але ж це дуже гарно. — Синє з золотом і чорний оксамит...

Феліс в цей момент почуває:

— Який ти любий, мій серйозний хлопчику і як ти добре будеш вчитися, зодягнений в цей гарний мундир, і який ти будеш добрий інженер і добра людина... Проте ти й зараз дуже хороший...

Іван Петрович у цей момент почуває:

— Феліс, невимовна, чудесна, неземна дівчино, що зійшла з полотен прерафаелітів. Ти говориш про красу синіх кантів і золотих нараменників, що будуть мене прикрашати, — ти радієш, що я буду носити цього чудесного мундира, тобі це не байдуже, тобі — світлому й рідному чуду, що невідомо звідки з'явилося на нашій брудній і самотній землі...

... Я ручуся, що точно передаю те, що вони обоє сказали. — Але як я можу ручитися за вірність запису їх почуттів?

Стенографію душі ще не винайдено і справа це важка і дуже відповідальна. Не історика цим займатися...

І все ж мені здається, що душі Івана Петровича й Феліс розмовляли приблизно так, як я навів у своїй спробі. Знаючи всі події надалі, в них я знаходжу ствердження цієї думки...

За годину Феліс переповнила чашу щастя Івана Петровича, запросивши його до себе на чай. Дорогою вони завернули до цукерні і Іван Петрович вперше відчув радість придбання разом з коханою людиною цінностей, призначених до спільного ж використання. Даного разу цими цінностями були тістечка...

Чаю не було — був, здається, нектар, невдало замаскований під чай. Проте Іван Петрович смаку його не відчув.

Тістечок теж не було, дивна цукерня безперечно торгувала чимось неуявним, що не має земного ймення. Смаку цих неземних речей Іван

Петрович теж не відчув, хоч, через збентеження душі, і з'їв їх штук із п'ять.

Іван Петрович перебував у атмосфері, що насичена була пахощами раю і хмарками кольору ніжного сходу. Кімната Феліс була затягнена рожевою тканиною і в ній пахло шипром...

Кімната містилася на другому поверсі і недалеко на вулиці горів дуговий лихтар.

Феліс запропонувала Івану Петровичу показати, як гарно цей лихтар освітлює її кімнату вночі,—зовсім як місяць.

Вона загасила світло в кімнаті і світло дугового лихтаря залляло її кімнату таким невимовним чаруванням, якого не могла б досягти й тисяча місяців.

Феліс, очевидно, забула знову запалити світло і прилягла на канапі.

Світло лихтаря, що гойдався од вітру, беззвучно ходило кімнатою, вихоплювало випадкові деталі, перетворювало їх на щось цілком неуявне, таємниче й прекрасне і затоплювало непроникливим мороком решту кімнати.

Морок цей теж був таємничий і прекрасний.

Промінь світла періодично набігав на обличчя Феліс і в ці моменти перед очима Івана Петровича виникла примара такої казкової й зворушливої краси, що дихання втиналося і хотілося плакати й молитись. Такий красоті, звичайно, можна було молитися...

Феліс запропонувала Івану Петровичу сісти поруч неї на канапі.

Іван Петрович підійшов з поважністю і сів з таким же внутрішнім прихованим напруженням в рухах, з яким він став би навколяшки.

Казкова краса була зовсім близька. Примара матеріалізувалася. Він відчував живу теплість тіла, слабкий і ніжний його аромат, чув, як дихає Феліс...

Казка стала дійсністю... але хіба дійсність може бути такою чарівною? — Звичайно, ні. Просто — дійсність стала казкою...

Івану Петровичу і Феліс було лише по сімнадцять років.

Час припинив свій одвічний біг... В казці це цілком можливо.

Іван Петрович, не відриваючись, дивився в обличчя Феліс.

Вона не могла зрозуміти його погляду, але відчувала, що так на неї ще ніхто не дивився. В погляді цьому було щось надто дивовижне, надто дивно хороше, від чого починав отомитися тіло й до горла підкочувався нуднувато-солодкий клубок...

Феліс не могла зрозуміти цього погляду. Вона знала Фридриха Івановича, потім тітчиного вихованця, потім Костя Степановича, потім Федора Сукіна. Хто з них міг так дивитися на неї? Звідки Феліс могла знати, що можуть бути інші погляди, ніж ті, якими її розглядали, починаючи з восьмирічного її віку?

Її вабило до Івана Петровича не так, як це було з Сукіним, але звідки Феліс могла знати, що існують інші методи виявлення свого потягу, ніж ті, що їх її навчили її вихователі.

Правда, вживаючи цих метод, вона відчувала незвичне замішання, але ж інших метод вона не знала і замішання свого не могла пояснити.

Вона прошепотіла Івану Петровичу, щоб він сів ближче, попестила його руку, потім взяла її й поклала собі на груди...

Іван Петрович перестав дихати. Незграбно, мимоволі він мішком зсунувся долу і, стоячи навколяшки, уткнув обличчя в диванну подушку, поруч з обличчям Феліс.

Феліс підвелась стурбовано, обома руками охопила голову Івана Петровича, намагаючись підвести її, потім швидко почала цілувати його коротко підстрижене волосся.

Іван Петрович повільно звів голову. Він відчував щастя, болісне, як катування. Це щастя притупило його відчуття — інакше він не зміг би його тягара.

Феліс, ніби погляд Івана Петровича вдарив її, різко відкинулась на подушку, примружила очі і, помацки знайшовши плечі Івана Петровича, потягла його до своїх губ.

Іван Петрович поцілував Феліс...

Тисячі, мільйони кур'єрських поїздів мчались навколо, перетворюючи весь світ на нестримний скажений ураган.

Іван Петрович, звичайно, не усвідомлював дійсності. Ця передумова, так, як і повна відсутність досвіду, спричинилася до деяких незручностей і затримок.

Феліс, простодушно радісна й щаслива, ні трохи не вагаючись, цілком природньо вжила свого досвіду.

І хоч як захоплений був Іван Петрович, хоч як приголомшений божевіллям своєї першої пристрасти, але поводження Феліс він за примітив.

Потім Іван Петрович підійшов до вікна і зупинився при ньому, дивлячись на вулицю.

Чи думав про щось Іван Петрович? — О, так! Думок була незчисленна кількість і вони буяли в його голові, билися об стінки його круглого черепа з лютою силою.

Чи почував будь-що Іван Петрович? — Цілий потоп почуттів до щенту зім'яв його душу...

Вулицею простували юрби людей, звонили й гули трамваї, вигукували газетярі, продавці „Последних Новостей“, але ні один з цих людей, що йшли, їхали, бігли, ні один із звуків галасливої вулиці не дійшли свідомости Івана Петровича.

Так само не дійшли його свідомости його власні думки й почуття...

Феліс гукнула на Івана Петровича. Він машинально повернувся до неї. Феліс лежала на канапі, блаженно розкидавшись, повна цілковитого нового щастя, якого ще ніколи не зазнавала. Сукня Феліс була в непорядковій й холодній білій світлої фосфорично в холодному білому світлі дугового ліхтаря...

Іван Петрович поволі підійшов і поправив спідницю Феліс...

Феліс різко звелася й сіла на канапі. Солодка усмішка зникла з її вуст, в очах застиг вираз болісного здивування. Феліс повільно схилила голову, присунулася на край канапи і глянула знизу на Івана Петровича.

Іван Петрович мовчки стояв біля канапи, дивлячись просто перед себе. Феліс обійняла його, притислась, схопила його руку й почала цілувати її частими, гарячими поцілунками. Уста їй були сухі і дихання поривчасте й гаряче.

Іван Петрович не забрав руки. Він звільнив другу руку, поклав її на плече Феліс і примусив її знову лягти.

Потім він сів поруч і довго, мовчки, дивився їй у казкові очі. Очі були злякані й покірні. Очі несміливо благали ласки. Невимовна красуня з чарівної казки, світле чудо, що невідомо звідки з'явилось на нашій брудній і самотній землі...

Феліс — любовниця, дерша жінка Івана Петровича...

Очі Феліс благали ласки. Іван Петрович незграбно провів рукою по її плечах. Потім, несподівано для себе самого, почав цілувати її обличчя невмілими, короткими поцілунками. Обличчя було холодне і, відчувши цей холод, Іван Петрович знову відчув, як його заливає велика хвиля ніжності й жалю. Іван Петрович відчув, що ось зараз він не витримає цього болю, закричить, зариде, стане битися головою об діл.

Він знову зірвався. Трохи постоявши, він підійшов до вішалки, взяв шапку й відчинив двері. Потім швидко повернувся, швидко підійшов до канапи, нахилився, поцілував вузьку, слабку руку Феліс і майже вибіг із кімнати. Феліс вже не мала сили гукнути на нього, зупинити...

Іван Петрович цієї ночі не спав. До світанку ходив він по своїм рубльовим номері в гостиниці Михайлівського монастиря. Инколи зупинявся біля вікна, за яким спочатку була чорна ніч, потім з передранкового сутінку почали виникати дерева монастирського саду. Потім заспівали пташки і на хмарному, високому й холодному небі цілком незрозумілим чином зажеврила одна хмарка. Івана Петровича зацікавила ця хмарка і він декілька хвилин намагався зрозуміти, яким чином далеке ще сонце могло освітлити одну її. Але швидко зашарілась і решта хмар і напружена думка Івана Петровича знову повернула до того, що було зараз найголовніше...

Инколи коняка, беручи гору, знесилена тягарем навантаження, пристає, не маючи сили рушити далі. Важкий віз немилосердно тягне її до низу. Коняці доводиться стояти, нахилившись уперед всім тілом, налягаючи на хомут. Важкий відпочинок.— За кілька хвиль батіг обшпарює коняці шкіру і вона, судорожним напруженням усіх сил, зрушує воза з місця і знову продовжує важкий підйом...

Хоч Іван Петрович і був практично цілком недосвідчений, але, звичайно, мав досить відомостей, щоб зробити відповідні висновки з поводження Феліс. Феліс не тільки не була дівчиною, але й безсумнівний був її значний досвід у любовних справах...

Поява нектара в чайних чашках, небесних пахоців і хмаринок світанкового кольору в кімнаті на Васильківській вулиці — все це речі не загадкові і пояснити їх можна легко. Далеко важче пояснити, звідки взявся добрий чай, шипр і рожевий штоф.

Іван Петрович пригадав, що йому й на думку не спало дізнатись, хто така Феліс, звідкіля вона взялася, хто її батьки, чи є вони, як вона живе і таке інше.

Батьки і кошти на життя — речі зовсім не обов'язкові для світлого чуда, що несподівано з'явилося на землю.

Але Феліс — його коханка. — Очевидно, світле чудо не може бути коханкою людини...

Далі — панібратство Сукіна, далі — якась особлива розв'язність в поведінці Феліс. Далі — деякі погляди, кинуті на нею мужчинами, що їх запримітив Іван Петрович, гуляючи садом...

Мозок Івана Петровича працював лихоманково - швидко, але дуже старанно й точно. Мозок Івана Петровича лише инколи дарував його радістю своєї покірності а звичайно працював цілком самостійно, аж ніяк не зважаючи, чи приємні, чи ні Івану Петровичу його висновки.

Критерії приємного й неприємного для розуму й почуття — далеко не завжди тотожні.

Критерії приємного й неприємного для розуму й почуття не сходилися і цього разу. І Іван Петрович, вірний друг і переконаний раб

розуму,—тяжко й болісно страждав, не в силі бувши не бачити справедливості очевидних розумових висновків.

Розум не знає наших людських дитячих казок і руйнує їх. Казки ж розуму—приступні дуже не багатьом дорослим. Івану ж Петровичу було лише сімнадцять років...

Руйнування, щоб заново творити, смерть—неминуча передумова життя,—чи багато ж є сліпців, що не бачать і не знають цього першого закону життя? І чи багато ж зрячих, що здатні вбивати й умирати радісно?

Іван Петрович пізнав, що для того, щоб бути розумним, не досить мати сильний розум. Треба ще бути дуже сильним.

А йому ж було лише сімнадцять років. Чотири роки тому вмерла маленька дитяча казка його почуття до Льолі. Лише два роки тому його розум зруйнував величезну й величну казку про бога. Сьогодні вмерла казка про перше кохання.

Іван Петрович, постоявши біля вікна, знову почав ходити по кімнаті. Раптом він згадав: один рух Феліс був точнісінько такий, який зробила одна з найактивніших сільських спокусниць Івана Петровича якось цього літа.

Іван Петрович зіпнів зуби, конвульсійно скорчився і протяжно застогнав...

Біль серця, людський біль, спадщина тисячоліть, десятків тисяч поколінь наших прадідів, могутній двигун людської діяльності—завжди збуджує в людині прагнення відшукати його причину й знищити її. В цьому велика мудрість непорушних законів, що визначають шляхи людности до щастя і волі, бо біль—завжди рабство.

Але люди, найчудніші створіння з усього живого, люди, що засуджені пройти неосяжно довгий шлях від мавпи до людини-бога і що перебувають десятки тисяч років в перехідному періоді—найважчому і найбільш багатому безглуздями періоді всякого розвитку,—на кожному кроці невпинно обертають найпрекрасніші закони буття проти себе самих...

Двохрічна дитина, що забила коліно об ніжку стільця гірко плаче. Мати дитини, що розум її недалеко одійшов од двохрічного віку, по собі знає про інстинкт до відшукування причини. Двохрічному розумові потрібна причина конкретна, проста і цілком приступна безпосередньому впливові. Причина—стілець. Мати бере руку дитини, б'є ручкою по стільцеві й приговорює: „поганий стілець, нехороший стілець“. Дитина, не тільки відшукавши причину, але й помстившись їй, заспокоюється.

Таким чином здорове й сильне бажання знищити причину свого болю часто підмінюється бажанням помститись їй. І це стається не тільки з двохрічними дітьми...

Я не хочу звеличати Івана Петровича. Він був людиною слабкою, як і решта людей. Але, стверджуючи це, я гадаю, що цим я й не принижую його...

Іван Петрович швидко відшукав причину свого болю—Феліс. Він почував себе ганебно й соромно обдуреним нею. Вона стала перед ним світлим чудом. Вона зійшла з полотен прерафаелітів, вона частувала його нектаром, вона запропонувала йому надлюдське щастя...

Він простяг до нього руки, сповнений побожністю, з серцем, що застигло молитовно. Він діткнувся щастя й узяв його. І це було те ж саме, що він міг узяти вже кілька раз у сільських дівчат...

Іван Петрович сів на стільця, випростався, крутнув головою, одривчасто зідхнув і в думках примусив себе вимовити: „Ну, що ж — значить це й є кохання“.

Іван Петрович зробив героїчну спробу мужньо сприйняти факт. Він зробив спокійне й зневажливе обличчя і голосно й роздільно вимовив брутальне слово, що визначало тільки-но викритий ним зміст любови. Потім він одразу зібгавсь, спустив голову на коліна і знову завмер в безмежній, незносній муці.

Але цього разу плакати він не міг. Біль був надто великий...

Години біля сьомої він почув легкий стукіт в його двері. Іван Петрович цілком машинально відповів „так“. Двері відчинилися, і до кімнати увійшла Феліс.

Було одразу видно, що цю ніч вона теж не спала. Вона була в тій самій сукні, що й напередодні, волосся їй було аби-як заховане під капелюха. Вона була навіть не напудрена. Очі їй були запалені й блищали і під ними залягла густа синя тінь.

Її сімнадцять років були причиною того, що ніч без сну, проведена в сльозах і стражданні, причина якого була їй самій невідома — не знищила її краси. Але це вже не була краса казки. До Івана Петровича прийшла дуже гарна молода жінка.

Іван Петрович мовчки підвівся і підійшов до вікна. Феліс, не здіймаючи капелюха, розгублено оглянулася, зробила один крок, схилила голову й зупинилась.

Вирішення піти до Івана Петровича вистигло ще вночі й вона в муках чекала на ранок, коли жінці можна було ввійти в невинну манастирську гостиницю. Протягом цих годин ні разу не спало їй на думку — чому й навіщо вона піде? Веління її почуття були так категоричні, що не те що обмірковувати, але й намагатись зрозуміти їх було нісенітницею. Вона прийшла тому, що любила.

Вона не знала, як її прийме Іван Петрович, не думала про те, чи спить він, чи ні. Проте, побачивши його зодягненим, побачивши незайману постіль, вона здивувалась. А мовчання Івана Петровича, видима ворожість, що почувалась у всій його фігурі, в його впертому розгляданні садка за вікном — зробила на Феліс вражіння несподіваного вдару.

Їй раптом схотілося закрити руками обличчя, що зашарілось з невимовного й незрозумілого сорому, і утікти бігцем з цієї затишної, крейдою вибіленої кімнати, з деревляною грубою меблею, з ненакритим скатертиною столом, вузьким залізним ліжком і образом суворого спаса у кутку. До дикости чужою була ця кімната і саме повітря її було вороже.

Феліс мимохіть звела плечі, заховала в них голову, ніби стояла під ударами. Кімната ображала її своєю видимою й холодною ворожістю...

Але в цій кімнаті при вікні стояв її коханий чистий хлопчик, коханий до болю, до сліз — її перший коханий чоловік.

Феліс підійшла до нього і несміливо поклала на плече йому руку. І вона, ця рука, знову викликала в ньому болісний і соромливий спогад. Іван Петрович різко здригнув і здвигнув плечем, ніби побачив на ньому щось брудне.

Феліс поволі, з руками, що кволо звисали вздовж тіла, повернулась і знов огледіла кімнату невидючими очима.

Біля ліжка долі стояла корзинка Івана Петровича. Це була простенька, за карбованець, базарна корзинка. Вона належала Івану Петровичу і Феліс раптом відчула, що в усій кімнаті це єдина річ, що не

ворожа їй. Феліс підійшла до корзини, присіла долі, притислась головою і усім тілом до корзинки і тяжко й голосно заридала...

І сталося ще одне чудо. Ледве почув Іван Петрович перший звук як невідомо куди, миттю зникло почуття незмірно-тяжкої образи, почуття болісної ворожнечі до Феліс. Іван Петрович кинувся до неї, легко підняв на руки її безвільне обважніле тіло, переніс і обережно уклав на постіль, став на коліна поруч неї, зворушений, замішаний, захоплений пароксизмом ніжності, жалю й любови.

Короткими швидкими поцілунками він цілував її мокре обличчя, руки, волосся, що вибилося з під зім'ятого капелюха й прилипло до обличчя, цілував плечі, ноги, сукню. Не помічаючи цього, він сам плакав, плакала, голосно схлипуючи, Феліс і теж цілувала його мокрими й розм'якшими від сліз губами. Обидва тремтіли від хвилювання, посміхаючись крізь сльози й плачучи крізь щасливий сміх. Обидва були безмежно щасливі, безмежно дурні й безмежно блаженні. Іван Петрович обійняв Феліс і на цей раз вона була покірна й божественно-безвільна. Вперше в житті вона тільки віддавалася, а не брала...

Перша пристрасть, освячена й зміцнена великим стражданням, цілком захопила обох. Розлучитися хоч би на хвилину здавалося цілком немислимою річчю. Весь цей день, ніч і наступний день лишилися в пам'яті Івану Петровичу в вигляді якоїсь бурі, невгамовної, божевільно-радісної й сліпучої. Весь цей час вони були у нього. Ворожа чужа кімната стала для Феліс ласкавою й рідною,—і суворий спас із кутка дивився на неї з явним одобренням.

На вечір наступного дня Іван Петрович помітив, що Феліс захоплює незрозумілий непокій. Години біля восьмої вона сказала з очевидним великим зусиллям, що їй треба йти додому. Не дивлячись в очі Івана Петровича, вона пояснила, що до неї завітають. Знайомі. І тітка має прийти...

Феліс протягом її життя доводилось брехати не раз. В оточенні, де вони виросла, брехня була не менш обов'язкова, ніж зодяг, що приховує наше тіло, і зачинені двері, що приховують голість емоцій. Брехнею приховувалась голість фактів.

Як всі, що були в її оточенні, Феліс вміла брехати просто, природньо й звично.

Те, що сьогодні діялось в її житті—теж було просто й природньо. Але це була не тільки незвична—це була цілком незвичайна простота. Простота щастя.—І Феліс одразу загубила своє мистецтво брехати.

Іван Петрович відчув, що казка кохання, нова реальна казка, значно дорожчіша за попередню, теж руйнується. Брехню Феліс він сприйняв, як катастрофу. Його охопив тупий холодний відчай. Він одразу припинив розпитувати, замовчав, і обличчя йому стало спокійне, як у сонного.

Коли Феліс, кваплячись і ніяково хапаючись, впорядкувала себе і підійшла до нього з вимученою жалюгідною посмішкою, він поцілував її машинально й коротко. Феліс боязко і чомусь пошепки сказала, що прийде вранці. Іван Петрович мовчки хитнув головою...

Феліс пішла, відчуваючи себе грубо-побитою, зганьбленою, зловленою на чомусь надзвичайно соромному.

Феліс пішла в рожеву кімнатку, що дав їй Кость Степанович, бо вона ж була найнеобхіднішим предметом обстановки цієї кімнати.

Феліс пішла на невимовну муку жінки, що продає себе і що відчула вперше весь жажливий тягар продажності.

Своє тіло, просвітлене й очищене великою пожежею справжнього кохання, вона понесла, щоб кинути його знову в рожевий бруд своєї кімнатки, повної запаху шипра.

Є речі, про які говорити неможна. Є муки ганебніші й страшніші за муки Христові. Їх знають люди, яких душу розпинали...

Іван Петрович, в тупому й холодному відчаю, довго просидів біля столу, ні про що не думаючи, нічого, крім свого відчаю, не відчуваючи. Втома примусила його лягти на зім'яту й прохолоду постіль і заснути.

Вранці його збудила Феліс. Вона була одягнена особливо вишукано, зачіска очевидно відібрала в неї чимало часу, обличчя було дбайливо напудрене і губи трохи підфарбовані карміном. Вона була чудесна й чарівна. Вона мужньо намагалася бадьоро ходити по кімнаті і посміхатися по вчорашньому, але в її очах захолов, як лід, надсильний і образливий біль, і це робило її всю, з голови до п'ят, фальшивою, жалюгідною, брехливою.

Іван Петрович, лежучи мовчки, не відриваючись, слідкував за нею. І Феліс кожної хвилини розгублювалась все більше. Це видовисько ставало все нестерпніше для Івана Петровича і він коротко сказав їй: „іди сюди“, — просто, щоб позбавити її хоч би необхідності рухатись.

Феліс в безнадійних шуканнях виходу із положення могла обрати тільки один шлях. Поквапливо, плутаючись в зодягах, намагаючись не помічати здивованого погляду Івана Петровича, вона роздяглася, забралася до нього під ковдру і пригорнулася до нього всім своїм винуватим тілом...

З цього моменту любов Івана Петровича вступила в третій період.

Нова буря, що захопила його, спороджена тілом, що прокинулось для життя, була темна й жорстока. Їх обійми стали подібні до смертельних, лютих сутічок непримирених ворогів. Непоборний потяг перетворився на предмет нестримної ненависти, — і ласки стали не вдоволенням, а вбивством цього потягу.

Вони говорили тільки про такі необхідні речі, як обід, чай, сон. І то говорили дуже коротко. Так само коротко й просто Іван Петрович попрощався з Феліс, якій і сьогодні ввечері треба було йти. А другого дня, прокинувшись рано, зін чекав на неї з нетерпінням, створеним тією ж новою, ненаситною і лютою жадобою.

Так минув ще один божевільний день, і цей період їх кохання також дійшов кінця. Наступного дня вранці Івану Петровичу треба було їхати.

Цей останньої ночі, напередодні розлуки, їх жадоба одне одного досягла справжнього божевілля. Безнадійне прагнення — насититись одне одним до кінця, до пересичення, на все життя — оволоділо безподільно їх душами. Їх кохання було диким, фанатичним і жорстоким святкуванням тіла. Спалюючи тіла в цім полум'ї любовного божевілля, вони прагнули спелелити душу.

Даремне прагнення. Їх душі жили, бо сповнені були стражданням. Їх душі лишались самотніми. — Доки влада належить тілу — безнадійні спроби втекти від самотності. Іван Петрович і Феліс пересвідчилились в цьому, повторивши досвід мільйонів і мільярдів коханців...

Феліс проводжала Івана Петровича на вокзал. Як завжди в таких випадках говорили про непотрібні й нудні дрібниці. Перед третім звонком обидва замовкли й їх погляди зустрілися. В очах Феліс стояв той самий нелюдський, німий біль. Іван Петрович раптом відчув, як на момент повернулася знову і світлим саявом засвітилася в ньому велика ніжність.

Їх останній поцілунок був тихий і довгий.

Коли Іван Петрович стояв на площадці вагону, що йшов все швидче, Феліс, доки можна було, йшла пероном, не відриваючи від Івана Петровича очей, що сяли любов'ю і сльозами. Поїзд прискорював рух і Феліс зупинилася. Вагон Івана Петровича був уже далеко. Феліс невмілим і наївним жестом кілька разів перехрестила поїзд, спустила долу заплакані очі і поволі пішла до виходу...

В Москві Іван Петрович, що-дня одержуючи на поштамті листи Феліс — написані невміло й з помилками, але просякнені любов'ю, в якій неможливо було знайти ніякої брехні,— відчував і далі те саме почуття повернення світлого періоду їх кохання, що вперше він його відчув підчас розлуки.

Іван Петрович сумував і страждав і кохав—і все це виливав у своїх листах, теж щоденних, написаних письменно й вміло, але насичених тим самим молодим коханням, здоровим і життєздатним, гідним залікувати будь-які рани.

Трудно сказати, чим закінчилась би історія першої дорослої любови Івана Петровича. Можливо—щастям, довгим і тривалим,—оскільки, звичайно, може бути довгим і тривалим людське щастя... Та й не має рації вирішувати це питання, бо низка подій, створена випадковостями, розв'язала це питання цілком певним чином.

Світлим дням кохання Івана Петровича й Феліс не судилося повернутися.

Через тиждень приблизно Івану Петровичу видали з віконця „до востребования“ не один, а два листи.

Другий лист був од Федора Сукіна і він закрив початок останнього й найтрагічнішого періоду всієї цієї історії. ■

Сукін писав:

„Дорогий Петров! Пишу тобі цього листа, щоб ти знав, як стоять справи. Я гадаю, що ти не знаєш. Я не зустрічав Феліску з того часу, коли познайомив тебе з нею і був дуже сердитий. Я тоді не думав, але тепер знаю, що вона пропадала з тобою і ти не думай, що я сердитий на тебе. Я навіть гадаю, що ти молодець, бо вона дівчина перший сорт. Я навіть здивований! Ну, гаразд. Справа в тому, що коли я врешті побачив її, вона писала тобі листа. Таким чином я знаю, як тобі писати, бо прочитав на конверті. Тоді я почав розпитувати, але вона нічого не відповідала. Мені, звичайно, не так вже важно, і ти не думай, що я ревную всяку проститутку, але мені тоді дуже хотілось, а вона почала відбиватися й дряпатись. Я тоді дуже розсердився і вдарив її двічі кулаком. Я знаю, що ганьба чоловікові бити жінку, але таких можна. Тоді вона дуже розсердилась і почала мене лаяти й сказала, що вона тебе любить і що ти її теж дуже любиш і що вона тільки збере трохи грошей і поїде до тебе жити. Мені звичайно все це не важно, але ти мені товариш і я обов'язаний попередити тебе, як порядна людина. Ти можливо не знаєш, що вона за проститутка. Вона хитра й вміє очі замазувати. Вона була з хорошої родини і цілком пристойна дівчина, але вже рік, як живе на утриманні у добродія Потеева дуже солідного пана, що знайомий з моїм батьком. Але їй замало й вона плутається з хлопчиками, яких дуже любить, бо дуже любить розпусту. Я з нею теж уже більше півроку ночую і буваю вдень, коли не навідується пан Потеев. Так що ти, як майбутній інженер, що мусить

бути в порядному колі, мусиш все знати й не зробити дурниці. Як порядна людина попереджую тебе, як товариша. Напиши мені, як відбулися іспити. Думаю, що добре, бо знаю, який ти завжди був учений. Тато хоче, щоб і я поступив до Москви і можливо на той рік будемо знову вчитися вкупі.

Лишаюся твій колишній учень Ф. Сукін“.

Іван Петрович повернувся до номеру в своїй гостинниці, заперся і не виходив нікуди дві доби.

Лист Сукіна, акуратно розгладжений, лежав ввесь час на столі. Іван Петрович знав його на пам'ять.

І його душа була тепер також розіп'ята. Біль спустошив її, спалив усі думки, почуття і врешті — і себе самого.

Дві доби тривала ця пожежа. Дві довгі безконечні доби.

Іван Петрович лише багацько років згодом зрозумів, що саме трапилось тих днів. Зрозумів, що це були дні страшної боротьби, боротьби за життя майбутнього з минулим...

Сотні тисяч років зберігало в собі людство спороджені емоціями канони й принципи, що визначають життя, диктують світогляди, утворюють людство таким, яке воно є. Вкриті сивим мохом стародавності, такої великої, що людині вона стає за вічність, ці канони й принципи живуть і володіють світом. Сама їх вічність стала за непохитний доказ істинності. Це — справжні боги людства, бо вони реальні й живуть у самих людях.

Закони, створені чуттєвою природою, поступово освідомлювались розумом. Дитячий, слабкий і вбогий розум, з'являючись насамперед одним з струментів, що обслуговують людську діяльність, став з самого зародження свого рабом законів емоцій.

Мало того, він часто-густо забронював ці закони від себе самого, від обов'язкових в дальшому спроб своїх їх розвінчати. Він сам утруднив собі те завдання, яке виконати йому судилося непереможним законом розвитку людини.

Ці два дні в Івані Петровиці тривала велика боротьба. Два роки тому боротьба між стародавнім спорохнілим богом і юним людським розумом, боротьба, що закінчилася перемогою розуму — була дитячою грою в салдатики, порівнюючи з титаничною сутичкою між справжніми володарями людини і визвольником майбутнього світу — розумом.

Мужчина - життєдавець, творець і господар життя, його звоюватель і захисник, мужчина, що творить його закони, носій найвищої безподільної влади, що здобув її могутніми мускулами свого предка - малпи і проніс її крізь неоглядний простір часу до наших днів, — мужчина змагався за свої царственні прерогативи.

„Жінка, що я кохаю — мені належить“. — Це — закон мужчини, закон самця, що непохитно існує з того часу, коли поділився на дві статі світ всього живого.

„Жінка, що я кохаю — не мусить належати нікому іншому“. — Другий закон самця.

Сп'янілий з влади, з головою, що закрутилась від її безподільності й вічності, мужчина створив і третій закон, такий же непохитний, як і два перших, не зважаючи на все його безглузде беззаконня. Цей закон: „Жінка, що я кохаю, не мусіла була нікому належати і в минулому“.

Всю необмежену міць цих законів Іван Петрович зазнав на собі цих днів. І його розум, що подолав так легко стародавнього бога,

володаря всесвіту, виявив цілковите безсилля при зустрічі з божественною владою безглузвих людських почуттів.

Іван Петрович обмірковував те, що трапилось, спокійно, намагаючись взяти фортеці почуття правильною і спокійною облогою — Даремно! Іван Петрович дикими поривами кидав всі сили розуму в бій за волю, — його зусилля були марні. Він закликав на допомогу свою людську гордість, гордість самоосвідомленого розуму, — але вона розбивалась об ображену й розпечену вогнем помсти гордість чоловіка. Іван Петрович в одчаї проклинав богохульственно страшні кайдани законів почуття, не в силах знести їх тягару, — але його богохульства не доходили до володаря людства, людського почуття, бо воно глухе.

І він знесилився і скорився...

Навіщо брехала Феліс? — Тисячі разів благав Іван Петрович відповіді на це запитання, — кого він сам не знав.

Відчуття непростачної образи його любови захоплювало його цілком в ці моменти.

Перед своїм коханням чоловік вклоняється більш, ніж перед будь-яким виявленням свого божественного „я“. Любов — найдорогоцінніше, єдине знаряддя його творчості, основа його права на владу — його найбільший дарунок жінці, золотий дощ отця богів Юпітера, божественне благовістя діві Марії...

Образа цієї любови — святотатство.

Образа ця страшна й незмивана, як ляпас, даний божеству... А образи, тяжчої, ніж брехня коханої жінки, — бути не може.

Охоплений жахом образи його любови, Іван Петрович не бачив нічого. Він не спробував запитувати себе самого, чи вистачило б у нього сил знести правду. Він не ставив питання, чи має він право вимагати у Феліс довір'я до своїх сил. Він забув навіть про те, що вона його любить, що дорожче за його любов у неї немає нічого, що в неї взагалі немає нічого, що вона старець, який знайшов незмірної цінності діамант. І забувши про це, Іван Петрович не зміг зрозуміти, який холодний жах охоплював Феліс при одній думці про можливість загубити його.

Вся душа йому стала стражданням. Він нічого не міг бачити, нічого не розумів.

Він відчував лише, що брехня породила безнадійну самотність і його і Феліс. Він не зрозумів, що брехню породила самотність...

Він знемігся і скорився...

Стародавні закони почуття впали на нього всією тисячолітньою вагою, розчавили й знищили його...

На третій день Іван Петрович, спокійний, блідий, з запалими очима, перемагаючи непевність рухів, вклав у чистий конверт лист Федора Сукіна, хвилинку подумав, заклеїв конверт і написав адресу Феліс. Лист він кинув в ближчу скриньку. На поштамт він більше не ходив.

Перші вражіння величезної Москви, нове студентське життя, товариші, професори, підручники, власна кімната — все це за всяких умов не могло не впливати на вразливу вдачу Івана Петровича. Цінність цих вражінь — перших вражінь вільного самостійного життя — сильно зменшувалась, звичайно, важким станом психики Івана Петровича, але не могла не впливати благотворно.

Правда, спочатку вплив цей був надто малий. Але, зловивши себе кілька разів на цілковитій зацікавленості тим чи іншим явищем, Іван Петрович зрозумів, що і його біль, який він не страшний, але все ж не вічний. Нове життя непомітною тонкою плівкою вже почало вкривати

його страждання. Плівка ця проривалася дуже легко, але неминуче знову затягалась.

Таким проривом був, наприклад, студентський мундир. Коли Іван Петрович одержав його від кравця, він відчув до цього неживого предмету стільки любови і стільки справжнього страху, що доторкався до нього з особливою обережністю. З боку могло здатися, що мундир чи то розпечений до червоного, чи то заражений чумою. — Мундир був з синезеленого сукна з чорним оксамитовим коміром, з синіми кантами і золотими гудзиками й нараменниками. Чудесний мундир з казки. Проклятий мундир, про який не можна забути, бо він надягнений на тебе!..

Страшніш за все було завжди повертатися додому. До новизни своєї кімнати Іван Петрович звик дуже скоро, навчання йшло в такому темпі, що при здібностях Івана Петровича ніяк не могло відібрати в нього багато часу, крім того Івану Петровичу й на думку не спадало зійтися будь з ким з нових знайомих, — і тому, як тільки закінчувався навчальний день, Івана Петровича охоплювала самотність.

Це була самотність усвідомлена і усвідомлювана невпинно — самий страшний вигляд самотності.

А ночами починав звучати могутній голос тіла, що прокинулось і прагне жити, прокидалися всі муки чоловіка, ображеного, але просякненого жадобою. Потім неминуче хвороблива уява переносила Івана Петровича до Києва — і далеко не завжди до його кімнати в монастирі, але частіше, значно частіше — до рожевої кімнатки Феліс. І картини, що їх змальовувала уява в ці моменти, примушували Івана Петровича зводитися всім тілом, кусати руки й стогнати, і глухо в подушку вити, — саме вити по-звірячому, бо нелюдський був його дикий біль.

Одного разу Івана Петровича компанія товаришів запросила піти з ними до пивної. Іван Петрович до цього часу не пив, пиво здавалось йому огидною річчю, але з остраху перед своєю кімнатою він все таки погодився.

Випивши з огидою пляшку пива, Іван Петрович несподівано переконався, що плівка на його болю стала значно міцнішою. Тоді Іван Петрович вирішив продовжувати. Цього вечора Іван Петрович вперше за життя був п'яний і зазнав таємницю принадливості оп'яніння. Він сміявся разом з другими і свій сміх сприймав, як чудо раптового видужання.

Цього вечора він заснув без звичайних страждань, а на ранок чудо зникло.

Все таки другого дня Іван Петрович знову пив пиво. На третій день — теж.

Ранком четвертого дня заговорила гордість. Полегшувати тягар страждань здалося ганебним. Іван Петрович вирішив припинити пити пиво. Перед кінцем дня він зайшов у якійсь справі до канцелярії і на великому стінному календарі побачив велику чорну цифру „22“. Сьогодні минув місяць з того дня, коли казка торкнулася Івана Петровича, освітила його життя невимовно сліпучим і ніжним світлом і того ж дня кинула його до непроглядного мороку.

Іван Петрович пішов до ближчого ресторанчику й замовив горілки. Стародавні боги знову володіли його душею, а їхня влада коли вона безподільна, коли переможено знесилений розум, — може виявлятися тільки в руйнації.

Цього дня алкоголь впливав чудно. Іван Петрович злостився, в нього починала кипіти нестримна ненависть до Феліс, до себе, до

свого кохання. Ганебні й образливі сцени, створені його уявою, викликали в ньому тільки звірячу злість і ця злість давала якесь нездорове задоволення. Її хотілося жити й далі. І Іван Петрович, сидячи, як завжди, спокійно й стримано і випиваючи чарку за чаркою, все більше загострював свою муку, все більшу кількість вбивчих подробиць змальовувала його уява. І все реальніші й мерзотніші ставали ці картини.

Іван Петрович відчув, що створені ним образи і випитий ним алкоголь починають збуджувати його, як чоловіку. Тоді сповнений лютого призирства до себе, він зовнішньо спокійно замовив здивованому половому ще горілки і попросив замінити чарку шклянкою. Але не оголомшувати себе алкоголем хотів він. — Навпаки, — ще посилити яскравість образів, довести їх до конечної безсоромности, до брудної похабности і таким чином насміятися, оплювати себе, свою душу, своє кохання.

Алкоголь впливав чудно. Покірний руйнацьким намірам стародавніх законів почуття, він впливав вбивчо.

Зовні Іван Петрович не здавався п'яним — цю властивість він, між иншим, зберіг на все життя. Спокійно й стримано він розплатився, виїшов, сів на трамвай до центру і зійшов на Страсній площі.

Іван Петрович знав, по що й куди він їде.

Не вагаючись, він пішов з першою ж повією, що його покликала. Через кілька кроків він запропонував їй піти випити.

Вперто й мовчки знову ковтав він алкоголь — і все скаженіше ставало кипіння розлютованих почуттів. Але змучена, обплъована й знесилена любов — все ж жила.

І Іван Петрович конче зважився на те, що в його затуманеному мозкові підсвідомо уявлялося йому останнім ударом любови...

Другого дня Іван Петрович, що ніколи не зазнавав фізіологічного похмілля, зазнав непорівняно гірше й паскудніше відчуття моральної нудоти. Огидність цього відчуття, його безперервність, через яку здавалося, що вся душа й все тіло просякнені смердючим брудом, таким липким, що його нічим не змити й не зчистити ніколи, — все це було гірше за кожную з його дотеперішніх мук.

Іван Петрович дивився на себе з призирством вперше за життя. А для людини в цьому, можливо, — межа страждань...

Іван Петрович пішов на лекції машинально. Так само бездумно пробув він у школі до кінця роботи. Машинально з'їв обід в студентській столовці й попрямував додому.

Ввійшовши до своєї кімнати, Іван Петрович побачив, що в креслі біля столу, зігбавшись купкою, спить Феліс.

Вона приїхала вранці, побувала в школі, не знайшла його там, дізналася адресу і довгі часи чекання — чекання присуду, цілком невідомого, можливо смертельного, — втомили її. Крім того, вона не могла заснути від хвилювання і весь час подорожи від Києва до Москви. І зараз, підібгавши ноги й поклавши руку під щоку, вона спала непокійним, тривожним сном.

Іван Петрович завмер, спинився в кількох кроках від кресла...

Феліс була тут. Феліс — його ніжна дівчина-казка, його ясна перша пристрасть, його божевільна, покірна коханка, — Феліс тут, в його кімнаті.

Її поза — це та сама улюблена її поза, в якій вона, знесилена ласками — його ласками — засинала в короткі перерви між двох обіймів поруч нього в його номері в Михайлівському монастирі.

Феліс — тут. Це її кохана, єдина кохана голівка лежить на спинці крісла, спершись щокою на вузьку, слабку руку. Їй безперечно незручно і мабуть від цього губи стиснуті суворо й скорботно.

І вона схудла — бідна кохана дівчинка. Шоки й губи їй зблідли і під очима темні кола. Її друга рука, що безвільно лежить на колінах, бліда й прозора...

Дурна дівчинка — чому вона заснула в кріслі? Її треба віднести до ліжка, віднести страшно обережно, не дихаючи — адже вона ніжніша за найніжніший хрусталь і вона дорогоцінніша й прекрасніша, — треба покласти її, вкрити чимось легеньким і теплим, а самому сісти обережно-обережно віддаль і дивися на неї, розчинивши душу в побожній ніжності... Як це жахливо, що ліжко таке погане — не матрац, а якийсь млинець на залізних ґратах!..

Іван Петрович, затаївши подих, навшпиньки зробив два кроки до крісла. Несподівано рипнула дошка долівки. Іван Петрович знову завмер на місці.

Феліс поворухнулася, ледве чутно простогнала, підвела руку з колін і поклала її теж на спинку крісла. Широкий рукав її сукні при цьому впав і заголив руку по лікоть...

Широкий рукав визначив долю кохання Івана Петровича і Феліс, визначив її близьке страшне майбутнє...

На руці коло ліктя було видно хоч і пожовклі вже, але цілком явні сліди міцних пальців. Це були результати недавньої палкої розмови з паном Потеевим, якому набридло вередливе й недосить ніжне поведення його „petite amie“...

Сьогодні вночі п'яна повія з Страсного бульвару, заголивши перед Іваном Петровичем своє кволе зважніле тіло, слабо обтягнене блідою й нечистою шкірою сірожовтого коліру сала, що крізь неї просвічувало, гордо, як безперечні докази любови до неї якогось Фімки, показувала Івану Петровичу оттакі самі синяки...

Іван Петрович сьогодні цілий день відчував призи́рство до себе, а для людини, можливо, в цьому — межа страждань...

Душа Івана Петровича була давно розп'ята і сьогодні він переживав передсмертні муки.

Ці муки принесла йому любов — любов ось до цієї жінки, що сидить в його кріслі. Це її брехня, її розпуста — це вона, Феліс, проститутка — вона єдина причина його нелюдського страждання. Нею ображений — він дійшов призи́рства до себе, останнього відчуття, здатного жити на попелищі його душі...

Ця сонна жінка — його ворог страшний і огидний, як липкий смердючий бруд, що його не можна змити і не можна зчистити. Цього ворога варт убити, розчавити, але доторкнутись до нього надто огидно...

Іван Петрович різко підійшов до столу, різко відсунув стільця і сів в одному кроці від крісла.

Феліс скинулася всім тілом і розкрила очі. Коли вона побачила Івана Петровича, в очах спалахнула така радість, яку може відчувати тільки заживо похований, що раптом побачив знову світло, небо і весь світ. Бліді губи посміхнулися і посмішка ця безслідно знищила скорботу...

Радість і посмішка прожили кілька секунд.

Очі Феліс побачили погляд Івана Петровича. Радість і посмішка вмерли в жахові.

Феліс стиснула плечі, притиснула, захищаючись від цього жаху, руки із зціпленими кулаками до грудей і відкинулась назад.

Іван Петрович непорушними очима дивився на неї...

Феліс зрозуміла, але, зрозумівши, не повірила до кінця. Не можна було повірити до кінця — надто страшно.

Похолола, тремтлива, вона підвелась, обійшла круг крісла, поволі наблизилась до Івана Петровича й спустилась долу йому в ноги. Йй до болю хотілося обійняти ці ноги, але вона боялась це зробити, вона була вся просякнена жахом, вона намагалась щось вимовити, але її губи не слухались і тремтіли. Вона раптом скинула руки вгору, очі її напівпримружились, зуби конвульсійно стиснулися, розкриті губи негарно скривилися. Феліс застогнала — протяжним, нестримним стогоном тварини, що її вбивають...

Іван Петрович скочив і швидко відступив за ріг столу.

Руки Феліс упали, очі закрились і вона поволі й кволо, наче раптом розм'якли йй кості, впала долу.

В кімнаті не чути було ні звуку. І Іван Петрович і Феліс не рухались...

Вулицею повз вікна кімнати, проторохтіла прольотка візника. Потім стало чути чийсь п'яну пісню: очевидно, з трактиру „Перепутьє“ на ближчому розі повертались після обід робітники. Іван Петрович подумав про те, що сьогодні субота, день получки. П'яні більш за все намагались співати, як мога голосніш. Співи наближались. Не доходячи вікон Івана Петровича, п'яні припинили співи і голосно й незв'язано, що-секунди брудно лаючись, перебиваючи одне одного, почали догворюватись про дальшу програму вечора — про жінок. Образи цих жінок, що виразно виникли з цих балачок, пройшли повз вікна Івана Петровича. Скоро стало чути вигуки: „Извозчик!“, потім невиразні звуки торгу, потім заторохтіла прольотка і знову зазвучали п'яні співи, що поступово доходили все слабше і врешті завмерли в кінці перевулку...

Між Іваном Петровичем і Феліс знаходився тільки стіл. Іван Петрович перегнувся через нього і подивився на Феліс. В сутінках, що наповнили кімнату, Феліс здавалася темною безформеною плямою. Вона ждала мовчки і не ворухилась.

Іван Петрович підійшов до неї і тихо сказав: „Встань“.

Феліс важко підвелася і сіла. Вона дивилася вниз, обличчя йй було непорушне, і з очей котилася одна по другій повільні важкі сльозини. Такими сльозами плаче звичайно людина, коли біль надто великий, такий великий, що сльоз цих вона сама не помічає.

Іван Петрович відчував якийсь чудовий покій. Страждання ййого дійшло до межі і перейшло йй і перестало бути стражданням. Коли біль переходить призначені людині межі, ййого душа вмирає. Мерці ж завжди спокійні...

Спокійна була і Феліс. Вона підвела голову, стала на ноги і, відчувши на своєму обличчі сльози, витерла їх пальцями.

Потім, не дивлячись на Івана Петровича, вона спитала рівно й глухо: — Значить ти мене зовсім тепер не любиш?

Іван Петрович здвигнув здивовано плечима і відповів дуже спокійно:

— Звичайно, ні...

Страшно збрехав Іван Петрович! Ніколи потім за все своє життя не вимовив він страшнішої брехні... І ніколи, до самої смерти, цієї брехні не подарував він собі...

Феліс поволі схилила голову, поволі підійшла до вішалки. Поволі й машинально одяглася.

Потім вона схилилася до свого чемодану, що стояв тут же біля вішалки, і взялася за вішалку. Чемодан став надто важким для її знесиленого тіла. Вона безпорадно повернулася до Івана Петровича.

Іван Петрович підійшов, взяв чемодан і відчинив двері.

Феліс, не дивлячись на нього, вийшла перша. Іван Петрович пішов за нею.

Разом вийшли вони на вулицю і обидва зупинились в короткій розгубленості.

Але чемодан був цілком реальна річ, що вимагала самим фактом свого існування реальних же заходів, відповідних даному випадкові.

Іван Петрович поставив його на тротуар і пішов на ріг по візника. Під'їхав назад до Феліс, зійшов з прольотки, передав візникові чемодан і спитав її „куди?“, бо не зміг відповісти візникові на це запитання.

Феліс розгублено глянула на Івана Петровича й підвела в ваганні плечі.

Іван Петрович звелів візникові їхати до якоїсь гостиниці, допоміг Феліс сісти в прольотку, трохи відійшов і хитнув головою.

Візник чмокнув і рушив слабкою рисою.

Темна постать Феліс заколихалася в усі боки від стрибків коліс по буличному бруку.

Іван Петрович дивився вслід. Прольотка доїхала до „Перепутья“ і повернула праворуч. В зеленкуватому світлі гасокалійного лихтаря, що висів над входом до трактиру, похилий профіль Феліс виліпився мертво-блідю плямою. Прольотка сховалася за рогом. Бліда пляма похилого профілю зникла.

Феліс зникла...

Зникла Феліс! Феліс — та, що тільки оце була тут. Зникла зовсім, назавжди, поїхала невідомо куди, в темряву безкрайнього лабіринту вулиць, де знайти її не можна... Іван Петрович раптом кинувся бігти...

На розі біля „Перепутья“ він спинився і глянув у провулок. Стало вже зовсім темно і нечасті жовті вогні робили морок цілком непроникливим. Іван Петрович прислухався. У віддаленні торохтіла прольотка візника. Іван Петрович кинувся туди.

Двома кварталами далі провулок виходив на широку вулицю. Іван Петрович добіг до рогу і подивився праворуч і ліворуч.

Вулицею котилися в обидва боки багатько прольоток і ні в одній з них не було темної постати, що безвольно колихалася б на всі боки від стрибків коліс по буличному брукові.

Феліс зникла... Розтанула безслідно у зрадливих вечірніх вогнях темних вулиць, в торохтінні візників...

Іван Петрович не повернувся додому цієї ночі.

Без думок, нічого не відчуючи, скам'янілий, він до ранку ходив вулицями. Його кроки були швидкі і напружені, його очі впивалися в кожну прольотку. Десятки разів він бачив самотні темні постаті і кожного разу кидався за ними. І кожного разу, переконавшись в помилці, він не відчував розчарування, бо не міг відчувати нічого. Він продовжував впиватися очима в чужих людей, що проїздили повз нього і знову кидався за черговою темною самотньою фігурою, що могла бути єдиною рідною йому людиною.

Вулицями великого міста, все більш безлюдними, не відчуючи втоми, швидко й напружено, іноді бігом, кидався Іван Петрович, шукаючи самого страшного, самого огидного свого ворога — свою єдину рідну, кохану жінку.

Не Феліс навіть шукав Іван Петрович. Він, як нещасний з старої казки, що шукав свою тінь, — він шукав свою душу. Страждання покинуло її і душа стала мертва. Страждання пішло разом з Феліс, — і Феліс потрібна була Івану Петровичу, щоб жити...

Іван Петрович не пам'ятав, чим були заповнені його наступні дні. Він пам'ятав тільки, що страждання повернулось на другий же день і повернулось воно грізним в свій помсті за вбите щастя...

Феліс повернулася згодом. Точніше — він знайшов і побачив її за три дні.

Історія життя Феліс ще не закінчилася, коли Феліс зникла з життя Івана Петровича. Доля вирішила за потрібне бути послідовною до кінця.

Феліс не могла попасти вночі до гостиниці, бо, рятуючись з Києва втечею, вона не подумала про необхідність здобути паспорт. Візник одвіз її до якихось темних меблірашек. Тут її, розгублену, змертвілу, нездатну нічого бачити й чути, перш за все обікрали. Хазяйка гостиниці, ледве чи не з відому якої було це пророблено, виказала увагу, охала, розпитувала і годувала Феліс обідами, смаку яких Феліс не відчувала. За два дні хазяйка переконалась, що вся ця підготовка цілком зайва і пізнього вечора впустила до Феліс пристойного пана, подібного до пана Потеева...

Другого дня, коли Іван Петрович повернувся додому, він знайшов у себе незнайому, скромно одягнену сувору й сіру літню дівчину. Дівчина коротко запропонувала йому їхати з нею в нагальній і важливій справі.

Іван Петрович відчув холод в серці і ледве міг попросити пояснень. Дівчина відмовилась розмовляти. Сувора і стримано-гнівна, вона різко й сухо запропонувала йому поспішати.

Іван Петрович метушливо виконав її наказ. Вони швидко дійшли до трамваю і в трамваї дівчина сіла насупроти Івана Петровича і протягом довгого шляху кілька разів починала розглядати його впертим суворим поглядом. І тоді в її очах з'являвся вираз такого жорстокого й безщадного засудження, що вона сама, збагнувши це, відводила очі вбік.

Іван Петрович не робив спроб розпитувати. Мовчки вони доїхали до своєї мети і дівчина привела Івана Петровича до дверей великого будинку. В просторому вестибюлі було темнувато й пахтіло так, як пахтять в вестибюлях усіх лікарень.

Дівчина коротко наказала роздягтися і Іван Петрович послухався, як автомат. Сама вона десь пішла і скоро повернулася, зодягнена в білий халат. Другий халат вона принесла для Івана Петровича і допомогла йому надягти його.

Потім вона повела його на другий поверх і там повернула ліворуч у довгий білий і тихий коридор. Коли вони наблизились до дверей в кінці коридору, з цих дверей вийшла друга сестра — літня, товстенька й доброзичлива. Перша сестра зупинилась і запитливо глянула на старшу. Та скося подивилась на Івана Петровича, звично скорботно зітхнула й коротко похитала головою.

Дівчина відчинила двері й пропустила Івана Петровича вперед, сказавши тихо скрізь зуби — „Заходьте“...

Тіло Феліс лежало на ближчому до дверей ліжкові. Голова її була так забинтована, що з-під бинтів видно було лише вуголок щоки, ніс, кінчик губ і одне око.

На оці лежав темний мідний п'ятак...

Іван Петрович смутно пам'ятав потім окремі слова, шматочки фраз короткого й сухого оповідання суворої сестри. Він зрозумів, що

коли скалічену трамваем Феліс привезли до лікарні, вона була ще жива і невпинно благала, забуваючи про страшні болі понівеченого тіла, послати за ним, Іваном Петровичем. Зрозумів, що Феліс вмерла хвилин за десять до його приходу. Зрозумів, що із слів Феліс сестра довідалась, що він — причина її смерті. І запам'ягав останнє, що сказала сестра, що вирвалось у неї, переборовши стриманість:

— Любуйтеся!..

В тоні сестри була така ненависть, що Іван Петрович підвів голову й подивився їй в очі. В цих безбарвних очах палала злість. Півтора мільйони років жіночого рабства зникли в присутності трупа жінки, вбитої лише за те, що любила. Літня сіра дівчина повстала проти мужчини, володаря життя, чие право давати життя і вбивати.

Як колись сам Іван Петрович зробив з старим небесним богом, так зараз ця дівчина, нащадок тисяч поколінь рабинець, жорстоко осудила його — мужчину, і мужчина-володар, мужчина-вбивець, не витримав тягара вироку і схилив голову...

На цьому спогади Івана Петровича припиняються надовго... Тільки місяця через півтора Іван Петрович усвідомив, що знаходиться в незнайомій, порожній кімнаті. Коли він спробував поворухнутись, виявилось, що він зв'язаний і прив'язаний до ліжка. Млява думка довго не могла знайти причини цьому. Врешті, Іван Петрович згадав те, що для нього безпосередньо було перед цією кімнатою. Встиг ще усвідомити, що починає дико, по звірячому ревти, — і знову на свідомість його спустився морок...

Місяців через три Іван Петрович повернувся до себе в кімнату. Його квартирна хазяйка, товста й дурна, як телиця, але сварлива баба, дивилась на нього новими переляканими очима і була надзвичайно услужлива. Кинувшись готувати йому чай, вона спіткнулась і різко нахилилась вперед, при чім безглуздо майнув у повітрі брудний поділ її смідниці і обтягнувся дурний, товстий зад.

Іван Петрович посміхнувся. І хоч була ця перша посмішка такою слабкою, що ледве чи хтось сторонній зміг би її помітити, все ж таки це була посмішка впертого людського життя.

Ще місяців через три Іван Петрович прийшов, на зовнішній вигляд, зовсім до норми.

Хворість притупила його біль і життя спішно попідкувалось обтягнути кровоточиве місце міцною плівкою клопоту, інтересів, потреб і обов'язків...

Не мало ще було страждань і в дальшому житті Івана Петровича і вони завжди одне по одному увіходили в глибину і там завмирили, ізолювані життям від життя... Немає людини вільної від таких захованих страждань, що вже забуті, чи поступово забуваються...

І багато, дуже багато важких спогадів так само зникли назавжди із душі Івана Петровича, а всі останні — поступово, день-у-день губили свою гострість і болючість, — всі, крім спогаду про перше кохання. Цей тяжкий спомин Іван Петрович проніс крізь все своє складне життя і вмер, не забувши нічого з того, що тут розказано.